

Η Ακρόπολη, από μακριά: Απόσταση, εγγύτητα και αφή¹

Χρήστος Βαρβαντάκης (*Goldsmiths College, University of London*)

Κοιτάζοντας την Ακρόπολη

Η Ακρόπολη βρίσκεται πάνω σε ένα λόφο, στην καρδιά της Αθήνας. Υλικά και συμβολικά, το μνημείο κατέχει μια θέση κεντρική στο τοπίο και στο φαντασιακό της πόλης. Διαχρονικά, έχει εμφατικά επισημανθεί ως κεντρικό σύμβολο στην κατασκευή της ελληνικής εθνικής πολιτισμικής κληρονομιάς και ταυτότητας², με τρόπους ανάλογους της υλικής παρουσίας του στο αστικό τοπίο της Αθήνας. Λόγω της υλικής και της μεταφορικής κεντρικότητας του, το μνημείο έχει αποτελέσει το αντικείμενο αμέτρητων φωτογραφιών –αρκεί κανείς να σκεφτεί σουβενίρ, καρτ ποστάλ, προπαγανδιστικές αφίσες, καλλιτεχνική φωτογραφία, αρχαιολογική φωτογραφία, διαφημίσεις, ενώ έχει επίσης χρησιμοποιηθεί ως οπτική μεταφορά για πράγματα πιο αφηρημένα, όπως το έθνος, η Δημοκρατία, η ελευθερία, η Ευρώπη, αλλά και ολόκληρη η

¹ Η έρευνα στην οποία βασίζεται αυτό το κεφάλαιο έχει χρηματοδοτηθεί από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Έρευνας/ European Research Council (ERC-StG-335514, στην Sevasti-Melissa Nolas). Θα ήθελα να ευχαριστήσω όλες τις συναδέλφισσες που έχουν σχολιάσει και συζητήσει μαζί μου τη δουλειά αυτή. Θέλω ιδιαίτερα να ευχαριστήσω τη Μέλισσα Νόλα, την Πηνελόπη Πετσίνη, τον Νίκο Παναγιωτόπουλο και τον Κωνσταντίνο Καλαντζή για τα σχόλια και τη δουλειά τους με το κείμενο, και την Αιμιλία Φάκου, την Στεφάνια Βουβουσίρα, την Αναστασία Δημητρίου, τη Βικτωρία Λαγοπούλου, τον Γιάννη Καυκά και τον Πausanias Καραθανάση για την ανεκτίμητη βοήθεια τους στο εργαστήριο παιδικής φωτογραφίας.

² Βλέπε σχετικά: Eleana Yalouri, *Acropolis: Global fame, Local claim* (Oxford: Berg, 2001)· Δημήτρης Πλάντζος *Η Ακρόπολη μετά*. (Παρουσίαση στην εκδήλωση «Η βιογραφία της Ακρόπολης» Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών, 2012)· Dimitris Damaskos and Dimitris Plantzos (επιμελητές) *A Singular Antiquity: Archaeology and Hellenic Identity in Twentieth-century Greece* Athens: Benaki Museum, 2008)· Γιάννης Χαμηλάκης 'Μνημειοποίηση του τόπου: αρχαιολόγοι, φωτογράφοι, και η Αθηναϊκή Ακρόπολη από τον 18ο αιώνα μέχρι σήμερα' *Μετασχηματισμοί του χώρου* Επιμέλεια Μάνος Σπυριδάκης (Αθήνα: Νήσος, 2009) 373–96· Yannis Hamilakis, *The Nation and its Ruins: Antiquity, Archaeology, and National Imagination in Greece* (Oxford: Oxford University Press 2007)· Yannis Hamilakis και Fotis Ifantidis, "The photographic and the archaeological: The 'Other Acropolis'." Philip Carabott, Yannis Hamilakis and Eleni Papargyriou (επιμ.) *Camera Graeca: Photographs, Narratives, Materialities* (New York, Routledge, 2015) 133-157.

κλασική αρχαιότητα³. Ο Δημήτρης Πλάντζος έχει επισημάνει πως η Ακρόπολη – είτε το ίδιο μνημείο, είτε οι αμέτρητες αναπαραστάσεις του, λειτουργεί σαν ένα (συχνά) κεντρικό στοιχείο στην κατασκευή πολιτισμικών και εθνικών ταυτοτήτων, χρησιμοποιούμενη ως μια μετωνυμία για την Ελλάδα ή την *ελληνικότητα* μέσα στα χρόνια⁴. Οι Χαμηλάκης και Υφαντίδης έχουν δείξει πως οι φωτογραφικές αναπαραστάσεις του κατά τον δέκατο ένατο αιώνα ήταν απόλυτα συντονισμένες με την παραγωγή του μνημείου ως τον ιερό τόπο του εθνικού φαντασιακού⁵. Σε κάθε περίπτωση όμως, όπως έχει επισημάνει αλλού ο Χαμηλάκης, η εκτεταμένη φωτογραφική αναπαραγωγή του μνημείου, αντίθετα ίσως από ότι θα φανταζόταν ο Walter Benjamin, όχι μόνο δεν εξανέμιση την αύρα του μνημείου, αλλά αντίθετα, οδήγησε στην περαιτέρω εξιδανίκευσή του⁶.

Ενώ οι αναπαραστάσεις του μνημείου μπορούν να ιδωθούν ως μια συνεχής επανατοποθέτηση του κλασικού ιδεώδους σε νέες βάσεις και συνδέσεις με την σύγχρονη εμπειρία, αυτό που με ενδιαφέρει στην παρούσα εργασία, είναι οι τρόποι με τους οποίους η διαδικασία της αναπαραγωγής του μνημείου μπορούν να ιδωθούν ως πράξεις *κατανόησης*, που βρίσκονται στην διασταύρωση της αναπαράστασης με την επαφή⁷ – και πως αυτές οι αναπαραστάσεις μπορούν να επικοινωνούν σημαντικές πολιτισμικές πληροφορίες για τη σχέση του φωτογράφου με το αντικείμενο. Οι αναπαραστάσεις της Ακρόπολης μπορεί συχνά να

³ Ο.π.: Χαμηλάκης 2009, Πλάντζος 2012, Yalouri 2001. Για την φωτογραφία και την εθνική συνείδηση γενικά, βλ. επίσης Ηρακλής Παπαϊωάννου, *Η φωτογραφία του ελληνικού τοπίου: Μεταξύ μύθου και ιδεολογίας* (Αθήνα: Άγρα 2014). Βλ. επίσης το συλλογικό έργο Ηρακλής Παπαϊωάννου (επιμ.) *Η Ελληνική Φωτογραφία και η Φωτογραφία στην Ελλάδα* (Αθήνα: Νεφέλη, 2013).

⁴ Πλάντζος 2012, ο.π.

⁵ Hamilakis and Ifantides, 2015, ο.π., 135. Βλέπε ακόμα και Χαμηλάκης 2009.

⁶ Χαμηλάκης 2009: 136.

⁷ Βλέπε σχετικά Michael Taussig, *Mimesis and Alterity: A Particular History of the Senses*. (New York: Routledge, 1993).

θεωρηθούν μπανάλ⁸ ή και να περιέχουν μια αίσθηση ειρωνείας – μπορούν όμως και να ιδωθούν σαν χειρονομίες οικειοποίησης, ενώ ενδέχεται να αποτελούν και πολιτικές, συναισθηματικές και αισθητηριακές χειρονομίες, και ως τέτοιες ίσως χρήζουν προσεκτικής ανάλυσης. Ιδιαίτερα αναφορικά με το νόημα που ενδέχεται να αποδίδεται σε αυτές από τις δημιουργούς τους και ιδίως όταν αυτές αφορούν ζητήματα πολιτισμικού και κοινωνικού αυτό-προσδιορισμού. Αυτοί είναι και οι σκοποί αυτού του δοκιμίου. Κοιτάζοντας προσεκτικά κάποιες φωτογραφίες που παρήγαγαν κάποια από τα παιδιά-συνομιλητές μου σε μια εθνογραφική έρευνα στην Αθήνα⁹, επιχειρώ εδώ μια κριτική προβληματοποίηση του γεγονότος ότι, όταν ζήτησα από τους συνομιλητές μου στην έρευνα να τραβήξουν φωτογραφίες από πράγματα που τους είναι σημαντικά, αρκετά από τα παιδιά φωτογράφησαν την Ακρόπολη. Στην παρακάτω ενασχόληση μου με τις φωτογραφίες των παιδιών, δεν επικεντρώνομαι στο γιατί τα παιδιά τράβηξαν φωτογραφίες της Ακρόπολης, αλλά στο *τί είναι* οι φωτογραφίες αυτές για τους δημιουργούς τους, και στο *τι κάνουν* αυτές οι φωτογραφίες¹⁰. Έτσι, ο στόχος του κειμένου είναι να θεωρήσει την υλική και πολιτική δυναμική των φωτογραφιών, της φωτογραφικής πράξης και της φωτογραφικής έκθεσης και θέασης. Παράλληλα, θα επιδιώξω να αναδείξω ζητήματα που αφορούν τη σχέση των παιδιών με τον δημόσιο χώρο, όσον αφορά την υλική και

⁸ Βλέπε σχετικά: Michael Billig, *Banal Nationalism* (London: Sage, 1995).

⁹ Η έρευνα την οποία βασίζεται αυτό το κεφάλαιο έχει χρηματοδοτηθεί από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Έρευνας/ European Research Council (ERC-StG-335514, στην Sevasti-Melissa Nolas). Για λεπτομέρειες βλέπε παρακάτω, στο υποκεφάλαιο 2, και στην ιστοσελίδα του προγράμματος: childhoodpublics.org

¹⁰ Βλέπε σχετικά: Marcus Banks, *Visual Methods in Social Research* (London: SAGE, 2001). Ariella Azoulay, *Civil Imagination: A Political Ontology of Photography* (London: Verso, 2012). Tina Campt, *Image Matters: Archive, Photography, and the African Diaspora in Europe*. (Durham: Duke University Press, 2012). Tina Campt, *Listening to Images* (Durham: Duke University Press, 2017). W. J. T. Mitchell, *What Do Pictures Want?: The Lives and Loves of Images* (Chicago: University of Chicago Press, 2005). Dona Schwartz, "Visual Ethnography: Using Photography in Qualitative Research." *Qualitative Sociology* 12(2) (1989): 119–154. Konstantinos Kalantzis, *Tradition in the frame: Photography, Power and Imagination in Sfakia, Crete* (Indiana: Indiana University Press, 2019). Christopher Pinney, *Photos of the Gods: The Printed Image and Political Struggle in India* (London: Reaktion Books, 2004). David MacDougall, *The Corporeal Image: Film, Ethnography and the Senses* (Princeton: Princeton University Press, 2006).

συμβολική προσβασιμότητα του, όπως αυτά εκφράστηκαν από τα παιδιά συνομιλητές μου και μέσα από τις φωτογραφίες τους.

Εθνογραφία, φωτογραφία και πολιτική στην παιδική ηλικία.

Το υλικό από το οποίο αντλώ για το κείμενο αυτό, προέρχεται από τη μακροχρόνια διεθνή εθνογραφική έρευνα Connectors Study, στην οποία μελετήσαμε τη σχέση παιδικής ηλικίας και δημόσιας ζωής σε τρεις πόλεις – Αθήνα, Λονδίνο και Χάιντεραμπαντ (Ινδία). Από το 2014 ως το 2017 δουλέψαμε με 15 παιδιά, ηλικίας 6-9 ετών, και τις οικογένειες τους σε κάθε μια από τις πόλεις, ενώ προσπαθήσαμε να δουλέψουμε με ένα κατά το δυνατόν εμβληματικό και ανομοιογενές δείγμα – σε όρους κοινωνικών, οικονομικών, πολιτικών και πολιτισμικών εμπειριών των οικογενειών που συμμετείχαν στην έρευνα. Η συλλογή των δεδομένων¹¹ έγινε εφαρμόζοντας πολυτροπικές ποιοτικές μεθοδολογίες (όπως φωτογραφία, χαρτογράφηση, παιχνίδι, ζωγραφική, εργαστήρια, περιπάτους και άλλα), παράλληλα με κλασικές εθνογραφικές μεθόδους (όπως συνεντεύξεις/συζητήσεις και συμμετοχική παρατήρηση.) Μέσα από τη χρήση οπτικών μέσων και πολυτροπικών μεθοδολογιών στην έρευνα στοχεύαμε στο να προσεγγίσουμε και να διερευνήσουμε τις οπτικές των συνομιλητών μας και πέρα από το λεκτικό επίπεδο. Πολλές από τις δραστηριότητες και συζητήσεις με τα παιδιά περιστρέφονταν γύρω από τη θεματική του ‘Τι είναι σημαντικό για εμένα;’ ακολουθώντας φαινομενολογικές

¹¹ Έχουμε περιγράψει αλλού εκτεταμένα τις μεθοδολογίες που χρησιμοποιήσαμε στην έρευνα, βλ. σχετικά: Christos Varvantakis και Sevasti-Melissa Nolas, ‘Metaphors we experiment with in multimodal ethnography’ *International Journal of Social Research Methodology* 22(4) (2019) : 365-378, Christos Varvantakis, Sevasti-Melissa Nolas και Vinnarasan Aruldoss, ‘Photography, Politics and Childhood: Exploring children’s multimodal relations with the public sphere’, *Visual Studies* (Online first, 2019). Σχετικά με πολυτροπικές μεθοδολογίες έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες, βλέπε ακόμα Sarah Pink. “Multimodality, multisensoriality and ethnographic knowing: social semiotics and the phenomenology of perception.” *Qualitative Research*, 11(3) (2011): 261–276, Bella Dicks, Bambo Soyinka and Amanda Coffey “Multimodal Ethnography.” *Qualitative Research* 6(1) (2006): 77–96, όπως και το ηλεκτρονικό περιοδικό ανοικτής πρόσβασης entanglements: experiments in multimodal ethnography (entanglementsjournal.org).

παραδόσεις σκέψης γύρω από την πολιτική της έγνοιας και την πολιτική στην/μέσα από την καθημερινή ζωή¹². Στο κείμενο αυτό επικεντρώνομαι στη χρήση της φωτογραφίας στην έρευνα, παρουσιάζοντας και αναλύοντας δεδομένα από το δείγμα της έρευνας στην Αθήνα. Η εθνογραφική έρευνα πεδίου γύρω από τις συνθήκες παραγωγής των φωτογραφιών στις οποίες αναφέρομαι, όπως και οι απόψεις και οι οπτικές των συνομιλητών μου για τις φωτογραφίες αυτές, είναι έννοιες κεντρικές για την ανάλυση που ακολουθεί στις επόμενες ενότητες. Προσπαθώ να αναλύσω τις φωτογραφίες των παιδιών ως υλικές οντότητες, οι οποίες παρήχθησαν μέσα σε κοινωνικούς κόσμους και παίρνουν, αλλάζουν και ξανά-αλλάζουν τα νοήματα τους μέσα σε ένα πλέγμα κοινωνικό-υλικών σχέσεων και αλληλεπιδράσεων.

Στην αρχή της έρευνας δώσαμε σε κάθε παιδί μια μικρή ψηφιακή φωτογραφική μηχανή, εξηγήσαμε (όπου χρειάστηκε), πως λειτουργεί, και ζητήσαμε από τα παιδιά να βγάλουν φωτογραφίες από *πράγματα* που τους είναι σημαντικά. Χρησιμοποιήσαμε τη λέξη 'πράγματα' (και τις αντίστοιχες λέξεις στα αγγλική και στα τέλεγκου), προκειμένου να κρατήσουμε τη δραστηριότητα αυτή γενική και αφηρημένη, δίνοντας όσο το δυνατόν λιγότερες οδηγίες, έτσι ώστε οι συνομιλητές μας να έχουν όσο το δυνατόν περισσότερο χώρο για να αποφασίσουν ποια θα είναι αυτά τα 'πράγματα' που τους είναι σημαντικά. Μερικούς μήνες μετά, ζητήσαμε από κάθε παιδί να επιλέξει *δέκα* φωτογραφίες από την συνολική παραγωγή τους, από τα πράγματα που θεωρούν ότι είναι πιο σημαντικά για αυτά. Στη συνέχεια, διοργανώσαμε σε κάθε πόλη ένα δημιουργικό εργαστήριο φωτογραφίας για τα παιδιά της έρευνας (τα οποία εκεί γνωρίστηκαν για πρώτη φορά μεταξύ τους), όπου το κάθε ένα είχε την ευκαιρία να δείξει και

¹² Βλέπε σχετικά: Sevasti-Melissa Nolas, Vinnarasan Aruldoss και Christos Varvantakis, "Learning to Listen: Exploring the idioms of childhood publics" *Sociological Research Online* (2018)· Ann E. Bartos, "Children Caring for Their Worlds: The Politics of Care and Childhood." *Political Geography* 31(3) (2012): 157–166· Andrew Sayer *Why things matter to people: Social science, values and ethical life* (Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2011)· Μέλισσα Νολας και Χρήστος Βαρβαντάκης, 2018 'Νήμα στο χρόνο: πολιτικά βιώματα, μνήμη και βιογραφία.' *Marginalia*, 5. <https://marginalia.gr/arthro/nima-sto-chrono-politika-viomata-mnimi-kai-viografia/>

να συζητήσει τις δέκα φωτογραφίες του με τα υπόλοιπα παιδιά, ενώ αργότερα κάθε παιδί επέλεξε μια από τις φωτογραφίες του, για την οποία έγραψε ένα μικρό κείμενο και συνέθεσε μια φώτο-ιστορία.¹³

Η έρευνα μάς συνομιλεί με σύγχρονες ερευνητικές τάσεις στις κοινωνικές επιστήμες και στις επιστήμες μελέτης της παιδικής ηλικίας, οι οποίες αναγνωρίζουν και αναλύουν ιδιαίτερες δυνατότητες των παιδιών για εμπρόθετη δράση (agency), ειδικά σε σχέση με τη σφαίρα του πολιτικού¹⁴. Τέτοιες θεωρήσεις αμφισβητούν ριζοσπαστικά τον κυρίαρχο λόγο για την παιδική ηλικία, ο οποίος συχνά αντιμετωπίζει τα παιδιά ως παθητικά, απαιτητικά, εξαρτημένα και αθώα όντα, και αποφεύγει την ουσιαστική μελέτη των πολιτικών διαδικασιών στην παιδική ηλικία, καταλήγοντας σε μια πολιτική θεώρηση των παιδιών ως ατελή: ως ατελείς ενήλικες, ως ατελή πολιτικά όντα. Όπως όμως έχει σημειώσει η Allison Pugh, τουλάχιστον στον τομέα της 'νέας' κοινωνιολογίας της παιδικής ηλικίας, υπάρχει μια εντελώς διαφορετική αντίληψη για τα παιδιά: 'Ενεργοί κοινωνικοί δρώντες, που δρουν στρατηγικά μέσα στους περιορισμούς στους οποίους υπόκεινται, που αναπτύσσουν και αξιοποιούν την πολιτισμική τους ευφράδεια, τα παιδιά στις κοινωνικές επιστήμες της παιδικής ηλικίας αξίζει να μελετηθούν για τις οπτικές που προσφέρουν πάνω στην σύγχρονη κοινωνική ζωή και όχι μόνο σαν "αγωγοί του μέλλοντος."¹⁵

¹³ Σχετικά με την μέθοδο της φωτο-ιστορίας που αναπτύξαμε στην έρευνα, όπως και σχετικά με τα εργαστήρια των παιδιών και εν γένει τη χρήση της φωτογραφίας στην έρευνα, έχουμε γράψει εκτεταμένα αλλού: Varvantakis, Nolas και Aruldoss, 2019, ο.π. Για ένα παράδειγμα φωτο-ιστορίας, βλέπε και την εικόνα 5 παρακάτω.

¹⁴ Βλέπε ενδεικτικά: Kirsi Pauliina Kallio και Jouni Häkli, "Tracing children's politics." *Political Geography* 30(2) (2011): 99–109. Kirsi Pauliina Kallio και Jouni Häkli, "Children and Young People's Politics in Everyday Life." *Space and Polity* 17 (1) (2013): 1–16. Allison J. Pugh, "The theoretical costs of ignoring childhood: rethinking independence, insecurity, and inequality." *Theory and Society* 43(1) (2014): 71–89. Dorothy Moss "The Form of Children's Political Engagement in Everyday Life." *Children & Society* 27(1) (2013): 24–34. Sevasti Melissa Nolas, "Children's Participation, Childhood Publics and Social Change: A Review." *Children and Society* 29(2) (2015): 157–167. Alison Clark and Barry Percy-Smith, "Beyond Consultation : Participatory Practices in Everyday Spaces." *Children Youth and Environment* 16(2) (2006): 1–9. Ιωάννης Πεχτελίδης, *Κοινωνιολογία της παιδικής ηλικίας* (Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, 2015 Διαθέσιμο στο: <http://hdl.handle.net/11419/4744>)

¹⁵ Pugh 2014:72

Και σε ένα τέτοιο πλαίσιο, για παράδειγμα, οι περιορισμοί πρόσβασης ενός παιδιού στον δημόσιο χώρο, στους οποίους τα παιδιά μπορεί να υπόκεινται εξαιτίας της ηλικίας τους, του φύλου τους, της εθνικότητάς τους ή του εισοδήματος των γονέων τους, είναι για εμάς στην έρευνα Connectors, ζητήματα πολιτικά. Όπως πολιτικά ζητήματα είναι και οι διακριτικές (ή όχι και τόσο διακριτικές) παραβάσεις, διαπραγματεύσεις, συνομωσίες και στρατηγικές που επιστρατεύουν τα παιδιά για να αντιμετωπίσουν τους περιορισμούς που τους επιβάλλονται στον δημόσιο χώρο – και κατ' επέκταση, στη δημόσια ζωή.

Το γεγονός ότι πολλά από τα παιδιά στην έρευνα στην Αθήνα έβγαλαν φωτογραφίες της Ακρόπολης, όταν τους ζήτησα να βγάλουν φωτογραφίες από πράγματα που τους είναι σημαντικά, μπορεί να ιδωθεί ως μέρος μιας διαδικασίας κατασκευής και διαπραγμάτευσης εθνικών ταυτοτήτων¹⁶. Για μια έρευνα όπως το Connectors Study, η οποία μελετάει την σχέση των παιδιών με τη δημόσια ζωή, οι φωτογραφίες αυτές αποτελούν πολύ ενδιαφέροντα ερευνητικά δεδομένα, ιδωμένα ως ενδεικτικά στοιχεία της (υλικής και συμβολικής) εμβληματικής σημασίας του μνημείου της Ακρόπολης, και κατά προέκταση, των εθνικών συμβόλων και της επίσημης ιστορίας, στο σχολικό πρόγραμμα μαθημάτων και στον δημόσιο λόγο. Παρόλα αυτά, και όπως σημείωσα παραπάνω, ο στόχος μου στο κείμενο αυτό είναι να κινηθώ πέρα από μια αναλυτική προσπάθεια κατανόησης και αιτιολόγησης του γιατί οι συνομιλητές και συνομιλήτριές μου διάλεξαν να συμπεριλάβουν φωτογραφίες της Ακρόπολης ανάμεσα στα πράγματα που τους είναι σημαντικά. Σε αντιστοιχία με την οπτική της Cindy Clark, η οποία υποστηρίζει ότι η μελέτη της δυναμικής κοινωνικής δραστηριότητας των παιδιών θα

¹⁶ Βλέπε σχετικά: Christos Varvantakis, Thalia Dragonas, Nelly Askouni και Sevasti-Melissa Nolas “Grounding childhood (trans)national identities in the everyday.” *Children & Society* 33(1) (2019): 68-81.

πρέπει να ξεπεράσει την ‘απλή καταγραφή και καταμέτρηση των επιρροών στα παιδιά’¹⁷ ο στόχος του κειμένου αυτού είναι να επικεντρωθεί στις ενεργές ερμηνείες που τα παιδιά κάνουν για τα πολιτισμικά φαινόμενα, για τις ‘επιρροές’ αυτές, όπως και το πώς αυτές μεταμορφώνονται στον λόγο και στις πράξεις των παιδιών. Έτσι, η ανάλυση που ακολουθεί κινείται πέρα από την υπόθεση ότι η παρουσία του μνημείου στις φωτογραφίες απλά επιβεβαιώνει την αφομοίωση του κυρίαρχου εθνικού πολιτιστικού και ιστορικού λόγου, και κοιτάζει αντ’ αυτού το τι έκαναν τα παιδιά όταν ‘έπιασαν στα χέρια τους’ στοιχεία αυτού του κυρίαρχου πολιτισμού, αναλύοντας προσεκτικά τις άλλες ιστορίες που περιγράφουν οι φωτογραφικές αυτές συναντήσεις των παιδιών με το μνημείο. Μέσα από αυτή την προσέγγιση στοχεύω στο να αναδείξω και να αναλύσω κάποιες από τις πτυχές της περίπλοκης σχέσης των παιδιών με τη δημόσια ζωή και τον δημόσιο λόγο, σχέσεις οι οποίες συχνά βρίσκονται μεταξύ της γλώσσας και αυτού που δεν μπορεί να λεχθεί.

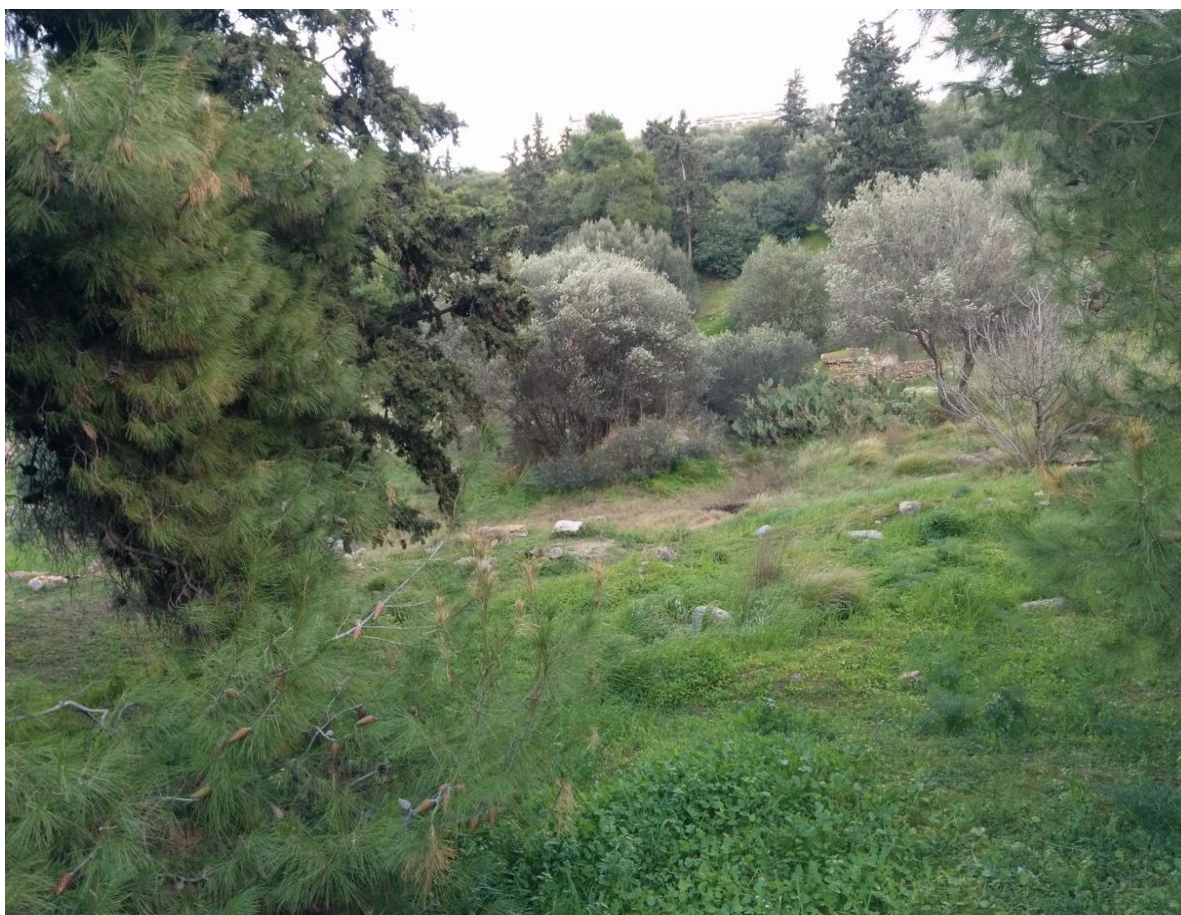
Παρακάτω προσεγγίζω τη δουλειά των παιδιών με βάση δύο αναλυτικές κατηγορίες αναφορικά με την σχέση των παιδιών με το μνημείο και τις αναπαραστάσεις της σχέσης αυτής. Στην πρώτη κατηγορία, ‘Απόσταση’, διερευνώ τη φυσική και μεταφορική απόσταση που χωρίζει τα παιδιά από το μνημείο και το πως η απόσταση αυτή αναπαρίσταται στις φωτογραφίες τους. Στην ενότητα αυτή καταγράφω και τους περιορισμούς που βιώνουν τα παιδιά στο δημόσιο χώρο αλλά και το πώς το ενσωματωμένο στο μνημείο συμβολικό κεφάλαιο μπορεί να αποτελεί παράγοντα αποστασιοποίησης. Στην δεύτερη κατηγορία, ‘Εγγύτητα’ συζητάω το πως αναπαριστούν σχέσεις εγγύτητας με το μνημείο ή το πως επιχειρούν να καλύψουν την απόσταση που τα χωρίζει από αυτό, με φωτογραφικά μέσα. Στην τελευταία

¹⁷ Cindy Dell Clark, “The Autodriven Interview: A Photographic Viewfinder into Children’s Experience.” *Visual Sociology* 14(1) (1999): 39–50. (39)

συμπερασματική ενότητα παρουσιάζω την περίπτωση μιας φωτογραφικής χειρονομίας αφής και την πολιτική γύρω από αυτή, και μέσα από αυτή επανεξετάζω τη σημασία των ενσώματων τοποθετήσεων στις φωτογραφίες των παιδιών.

Απόσταση

Ο Μιχάλης είναι 8 ετών και ζει με τη μητέρα του στα Πετράλωνα. Είναι ένα αγόρι με πολύ έντονο ενδιαφέρον για τον χορό και τον κινηματογράφο. Μένουν σε ένα μικρό, δικό τους διαμέρισμα, και η μητέρα του, που συχνά χρειάζεται να δουλεύει υπερωρίες, κερδίζει ένα εισόδημα που επιτρέπει στους δυο τους να ζουν μια σχετικά αξιοπρεπή ζωή. Μια φθινοπωρινή μέρα, συνάντησα τον Μιχάλη μετά το σχολείο και πήγαμε ένα περίπατο στον λόφο του Φιλοπάππου, με σκοπό, μεταξύ άλλων, να τραβήξει κάποιες φωτογραφίες για την έρευνα. Ανεβαίναμε τον πεζόδρομο από το Θησείο περπατώντας βιαστικά, καθώς ο Μιχάλης μου είχε πει ότι θέλει να φτάσουμε γρήγορα σε ένα σημείο που του αρέσει, κοντά στην κορυφή του λόφου, όταν ξαφνικά σταμάτησε. Άνοιξε την τσάντα του και μου είπε 'Εντάξει, ας βγάλουμε τουλάχιστον μια φωτογραφία την Ακρόπολη.' Έβγαλε τη μηχανή του και φωτογράφησε βιαστικά το μνημείο – σαν κάτι που έπρεπε να κάνει.

ΕΙΚΟΝΑ 1: Φωτογραφία της Ακρόπολης από τον Μιχάλη

Δεν ασχολήθηκε με το κάδρο ή με το να χρησιμοποιήσει το ζούμ της μηχανής του – πάτησε απλά βιαστικά το κουμπί¹⁸. Κοιτάξαμε μαζί τη φωτογραφία στην οθόνη της κάμερας και ο Μιχάλης μου είπε ότι του αρέσει, γιατί έχει την Ακρόπολη. Έκανε ζουμ στην εικόνα στην μικρή οθόνη της κάμερας και βεβαιώθηκε ότι η Ακρόπολη ήταν εκεί. Μιλούσε για την Ακρόπολη με δέος, σαν κάτι αξιοθαύμαστο, και σχολίασε ότι η φωτογραφία του είναι σαν καρτ-ποστάλ. Τον ρώτησα γιατί, και μου είπε *επειδή έχει μέσα την Ακρόπολη*. Το ότι για τον Μιχάλη η φωτογραφία είναι καλή, απορρέει από το γεγονός ότι μέσα στο κάδρο της συμπεριλαμβάνει την Ακρόπολη. Αυτό που είχε σημασία για τον Μιχάλη είναι ότι η φωτογραφία *έχει* την

¹⁸ Ο Μιχάλης είχε αναπτύξει πολύ καλή γνώση της φωτογραφικής του μηχανής, και ήταν ιδιαίτερα εξοικειωμένος με τις λειτουργίες του ζουμ και της εστίασης της φωτογραφικής του μηχανής, όπως είχα παρατηρήσει σε πολλές άλλες περιπτώσεις.

Ακρόπολη. Άσχετα με το αν είναι ή όχι διακριτή, σημασία έχει το ότι είναι εκεί. Μια σχεδόν μαγική παρουσία, ικανή να μετατρέψει μια ‘απλή’ εικόνα σε κάρτ-ποστάλ.

Μου είπε ότι θα μπορούσαμε να τραβήξουμε κι άλλη φωτογραφία από την κορυφή του Φιλοπάππου. Η Ακρόπολη, μου εξήγησε, είναι ψηλότερα από τα υπόλοιπα ‘πράγματα’, και θα την δούμε ξεκάθαρα από εκεί – παρόλο που θα είμαστε φυσικά ακόμα πιο χαμηλά από το μνημείο, αφού πάντα είμαστε πιο χαμηλά από αυτό. Ο σχολιασμός του χαρακτηριζόταν από μια αίσθηση απόστασης από το μνημείο, το οποίο φαίνεται να είναι κάτι που βρίσκεται σε ένα διαφορετικό επίπεδο από τους ανθρώπους και τα τριγύρω περιβάλλον. Ακόμα, η αναφορά του στην έννοια της κάρτ-ποστάλ για να περιγράψει την φωτογραφία του επιβάλλει περαιτέρω την έννοια της απόστασης, καθώς συχνά αντιλαμβανόμαστε την κάρτ-ποστάλ αντιθετικά με μια ‘απλή’ φωτογραφία-στιγμιότυπο, και στην περίπτωση αυτή ο Μιχάλης χρησιμοποιεί την έννοια προκειμένου να υποδείξει το ότι η φωτογραφία *ξεχωρίζει*. Η κάρτ-ποστάλ μπορεί να υπονοεί μια όμορφη φωτογραφία, πιθανότατα όμως της λείπει η χαλαρή οικειότητα που, παρ’ όλη την ενδεχόμενη πεζότητα της, μπορεί να έχει μια φωτογραφία-στιγμιότυπο.

Σε μια συζήτηση με μια άλλη συνομιλήτρια, την Αντιγόνη, ο Μιχάλης αναφέρθηκε ξανά στην Ακρόπολη, και στο πως βρίσκεται ‘πάνω από τα υπόλοιπα πράγματα.’ Η Αντιγόνη είχε φτιάξει ένα κολάζ με φωτογραφίες από διάφορα κτίρια, τα οποία είχε τοποθετήσει το ένα πάνω στο άλλο σχηματίζοντας έτσι έναν πύργο, προκειμένου όπως είπε να αφήσει χώρο (στην πόλη) για πάρκα και γήπεδα. Ο Μιχάλης, ο οποίος βρήκε πολύ πετυχημένο το κολάζ, σχολίασε ότι θα πρέπει η Αντιγόνη να βάλει και την Ακρόπολη στον πύργο της, και συγκεκριμένα στην κορυφή του πύργου. Συνέχισαν την κουβέντα με χιούμορ, συζητώντας για το πως θα πρόσθεταν και άλλα κτίρια, και έπειτα και άλλα, και άλλα, μέχρι που ο πύργος θα έφτανε ‘στο διάστημα, στον ήλιο!’, κατέληξαν παιχνιδιάρικα. Ο Μιχάλης τότε επανέλαβε ότι ‘η Ακρόπολη θα ήταν στην κορυφή.’ Τα σχόλια του Μιχάλη, όπως και η φωτογραφία του και οι συζητήσεις μας γύρω από

αυτήν, αναδεικνύουν την έννοια της απόστασης από το μνημείο – η απόσταση αυτή, στην περίπτωση του Μιχάλη, εκφράζεται μέσα από ένα συνδυασμό υλικού και συμβολικού ύψους. Η Ακρόπολη είναι μακριά, διότι είναι πάνω, ψηλότερα από τα υπόλοιπα πράγματα – όπως στην φωτογραφία του, όπου η Ακρόπολη είναι ένα μικρό, μακρινό σημάδι.

Στην περίπτωση του Αρντιάν, ενός άλλου αγοριού που συμμετείχε στην έρευνα, η απόσταση που τον χωρίζει από την Ακρόπολη έχει ένα διαφορετικό μέτρο: τα χρήματα. Ο Αρντιάν είναι ένα αγόρι οκτώ ετών, αλβανικής καταγωγής, που ζει στην περιοχή του Αγίου Παντελεήμονα με την οικογένεια του, η οποία έχει πολύ περιορισμένους πόρους καθώς οι γονείς του εργάζονται επισφαλώς σε περιστασιακές χειρωνακτικές εργασίες. Ο Αρντιάν, ο οποίος όπως τον γνώρισα είχε πάντα διάθεση να μαθαίνει και να συζητάει καινούρια πράγματα (και ο οποίος είναι ένας πολύ καλός μαθητής), είναι συνεπαρμένος με αυτά που αντιλαμβάνεται ως αρχαία ελληνική ιστορία και πολιτισμό¹⁹. Του αρέσει πολύ να συζητάμε γύρω από την ιστορία και τη μυθολογία, και το ενδιαφέρον του εκτείνεται και στη γλώσσα, καθώς ελπίζει κάποτε να μπορέσει να μάθει αρχαία ελληνικά (παρ' όλο που πιστεύει ότι πρέπει να είναι πάρα πολύ δύσκολο). Το τεράστιο ενδιαφέρον του για τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό βρίσκει την υλική αντανάκλαση του στο μνημείο της Ακρόπολης, για την οποία μιλάει με δέος και θαυμασμό.

¹⁹ Για μια αναλυτική συζήτηση των απόψεων του Αρντιάν, σε σχέση με την (δι-)εθνικής του ταυτότητας και τον αρχαίο και σύγχρονο ελληνικό πολιτισμό, βλ.: Varvantakis, Dragona, Askouni και Nolas, 2019.

ΕΙΚΟΝΑ 2: Φωτογραφία της Ακρόπολης από τον Αρντιάν

Ο Αρντιάν έχει βρεθεί πολλές φορές στην Πλάκα, κυρίως με τη μαμά του, ποτέ όμως δεν έχει επισκεφθεί την Ακρόπολη. Του αρέσει πολύ και η περιοχή της Πλάκας, καθώς εκεί μπορεί κανείς να δει 'πολλά αρχαία πράγματα', πιστεύει όμως ότι το απόλυτο αριστούργημα από όλα αυτά τα *πράγματα*, είναι η Ακρόπολη. Παρ' όλα αυτά, η πιθανότητα του να επισκεφθεί την Ακρόπολη, είναι για τον Αρντιάν εκτός συζήτησης. Μου έδειξε πολλές φωτογραφίες από ερείπια στην περιοχή της Πλάκας, όπως και από αντίγραφα αρχαίων αμφορέων και αγαλματιδίων τραβηγμένες σε καταστήματα σουβενίρ της περιοχής, τις οποίες έχει βγάλει σε βόλτες του εκεί με τη μητέρα του. Μου έδειξε και μια φωτογραφία της Ακρόπολης, τραβηγμένη από κάτω, την οποία φωτογραφία διάλεξε για να πάρει μαζί του στο εργαστήρι ανάμεσα στις δέκα φωτογραφίες πραγμάτων που έχουν σημασία για αυτόν. Μου είπε ότι του αρέσει πάρα

πολύ η Ακρόπολη, αλλά είναι 'πανάκριβα για να την επισκεφθείς'. Κοστίζει είκοσι ευρώ η είσοδος, μου εξήγησε, και άρα μόνο τουρίστες μπορούν να πηγαίνουν εκεί, καθώς οι τουρίστες έχουν πάρα πολλά λεφτά. Μου είπε σε αρκετές περιπτώσεις, ότι πιστεύει πως θα έπρεπε να είναι πολύ φθηνότερη η είσοδος.

Στη φωτογραφία του, η Ακρόπολη απεικονίζεται από χαμηλά, από την οπτική που έχει κανείς όταν βρίσκεται στην Πλάκα. Η Ακρόπολη φαίνεται απόμακρη, στο πάνω μέρος του κάδρου, με πολλά άλλα στοιχεία (όπως κτίρια, δέντρα, ο λόφος), που μεσολαβούν μεταξύ του χαμηλά τοποθετημένου φωτογράφου και του μνημείου. Η 'από τα κάτω' προοπτική σε αυτή την φωτογραφία, κάνει το μνημείο να φαντάζει επιβλητικό όσο και απόμακρο. Στην επόμενη ενότητα θα συζητήσω περιπτώσεις φωτογραφικής αναπαράστασης της εγγύτητας στο μνημείο, όπως και περιπτώσεις όπου επιχειρείτε το γεφύρωμα της απόστασης μέσα από φωτογραφικά μέσα και τεχνικές.

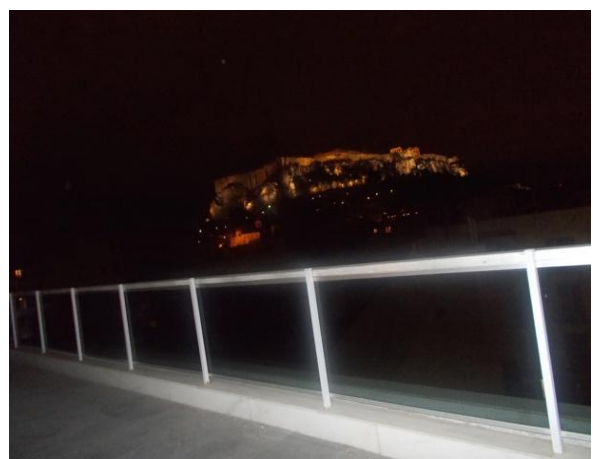
Εγγύτητα

Η Λίνα είναι ένα κορίτσι επτά ετών, που ζει στην Πλάκα, σε ένα διαμέρισμα με εκπληκτική θέα στον βράχο της Ακρόπολης. Η οικογένεια της είναι ιδιαίτερα εύπορη, και η Λίνα πηγαίνει σε ένα ιδιωτικό σχολείο στην περιοχή, στην οποία γενικότερα περνάει το μεγαλύτερο μέρος της καθημερινότητας της. Η Λίνα έχει μια τρομερή φαντασία, και της αρέσει πολύ να φτιάχνει φανταστικές ιστορίες, ενώ 'δεν συμπαθεί και πολύ το σχολείο', όπως μου έχει πει σε κάποιες περιπτώσεις. Όταν αναφέρεται στην Ακρόπολη, μιλάει σαν να πρόκειται για ένα χαρακτηριστικό της γειτονιάς της, σαν κάτι που είναι κοντινό και οικείο σε αυτήν. Μιλάει για την Ακρόπολη με θαυμασμό, και σε διάφορες συζητήσεις επισημαίνει την σημασία και την οικουμενική αναγνωρισιμότητα του μνημείου.

Σε κάποια συνάντηση με τη Λίνα, της ζήτησα να σχεδιάσει ένα χάρτη της γειτονιάς της, ο οποίος να περιλαμβάνει τα μέρη που της είναι σημαντικά. Της άρεσε πολύ η ιδέα, αλλά όταν ξεκίνησε να σχεδιάζει τον χάρτη, ήταν αρκετά προβληματισμένη σχετικά με το τι να συμπεριλάβει σε αυτόν. Μετά από αρκετή σκέψη, σε κάποια φάση φώναξε: 'Ξέρω, την Ακρόπολη. Φυσικά!' Μετά από αρκετές προσπάθειες, σχεδίασε το μνημείο και ζωγράφισε μια μεγάλη ελληνική σημαία δίπλα του. Ζωγράφισε ακόμα το σπίτι της και το σχολείο της στον χάρτη της. Όταν τελείωσε, χρωμάτισε τη σημαία και μετά μου ζήτησε να γράψω για αυτήν τα ονόματα των διαφόρων σημείων στον χάρτη της. Συμφώνησα και την ρώτησα τι θα έπρεπε να γράψω; 'Σπίτι', 'Πάρκινγκ', μια πινακίδα που να γράφει 'προς το σχολείο.' Τη ρώτησα για την Ακρόπολη, θα πρέπει να γράψω και εκεί κάτι; Μου απάντησε, 'όχι, όλοι ξέρουν ότι αυτή είναι η Ακρόπολη.' Η χρήση της λέξης 'φυσικά' επισημαίνει την κατά τη γνώμη της αυταπόδεικτη σημασία του μνημείου και την κεντρική του θέση στη γειτονιά της. Είναι ίσως και ενδεικτικό της κεντρικής θέσης που μπορεί να έχει στο πολιτισμικό φαντασιακό κάποιων παιδιών. Αντίστοιχα, το ότι η Λίνα θεωρεί περιττό να ονομάσουμε την Ακρόπολη στον χάρτη της, είναι ενδεικτικό του ότι υποθέτει την οικουμενική αναγνωρισιμότητα του μνημείου.

ΕΙΚΟΝΑ 3.1: Η Ακρόπολη όπως φαίνεται από το μπαλκόνι της Λίνας την ημέρα.

ΕΙΚΟΝΑ 3.2: Η Ακρόπολη από το μπαλκόνι της Λίνας τη νύχτα.

Μεταξύ των δέκα φωτογραφιών που η Λίνα επέλεξε, από αυτές που είχε τραβήξει, για να φέρει στο εργαστήρι (και άρα να δείξει στα υπόλοιπα παιδιά της έρευνας που θα γνώριζε για πρώτη φορά) υπήρχαν δύο φωτογραφίες της Ακρόπολης. Στην φωτογραφία 3.1 απεικονίζεται η θέα από το μπαλκόνι της. Είναι η οπτική που αποτελεί, κατά τη Λίνα, την 'κλασσική θέα στην Ακρόπολη', αυτή από το μπαλκόνι του σπιτιού της. Κοιτάζοντας αυτή την εικόνα, ας μείνουμε για λίγο στην λεπτομέρεια του κάγκελου του μπαλκονιού. Η συμπερίληψη του κάγκελου του μπαλκονιού ήταν συνειδητή απόφαση της Λίνας, η οποία, όταν κοιτάζαμε μαζί άλλες αντίστοιχες φωτογραφίες της προκειμένου να επιλέξει εικόνες, μου είπε ότι προτιμάει αυτές τις δύο (3.1 και 3.2) ακριβώς επειδή φαίνεται και το μπαλκόνι της σε αυτές. Με την συμπερίληψη του μπαλκονιού στο κάδρο της, φέρνει το μνημείο πιο κοντά στο σπίτι της, μέσα στο σπίτι της, θολώνοντας τα όρια μεταξύ της ιδιωτικής και της δημόσιας σφαίρας. Ο συνδυασμός των δυο στοιχείων (το μπαλκόνι και το μνημείο) δημιουργούν μια ισχυρή αίσθηση εγγύτητας.

Στη δεύτερη εικόνα της, το μνημείο απεικονίζεται από την ίδια περίπου οπτική γωνία, με τη διαφορά ότι η φωτογραφία είναι τραβηγμένη τη νύχτα. Η νυχτερινή φωτογραφία επικοινωνεί μια ακόμα πιο ισχυρή αίσθηση οικειότητας από ότι η αντίστοιχη, τραβηγμένη κατά τη διάρκεια της ημέρας. Οι δύο εικόνες ιδωμένες μαζί, περιγράφουν μια ουσιαστική εγγύτητα με το μνημείο, ως στοιχείο της καθημερινής ζωής της Λίνας. Η Λίνα θεωρεί την Ακρόπολη ένα πολύ σημαντικό 'πράγμα', και το έχει αναφέρει σε πολλές συζητήσεις μας γύρω από ζητήματα που 'έχουν σημασία για αυτήν'. Σε μια συζήτηση μας σχετικά με το σπίτι της, μου είπε πως η Ακρόπολη είναι το πιο όμορφο πράγμα στο σπίτι τους (αναφερόμενη στην θέα από το σαλόνι και το μπαλκόνι τους). Όπως οι φωτογραφίες της, έτσι και αυτή η παρατήρηση της, φέρνει το έξω, το δημόσιο μνημείο μέσα στο σπίτι της, στον ιδιωτικό της χώρο, σε μία μεταφορική χειρονομία ιδιοποίησης

Για την οκτάχρονη Τζωρτζίνα, η Ακρόπολη είναι επίσης ένα πολύ σημαντικό 'πράγμα', κάτι που έχει σημασία για αυτήν. Η Τζωρτζίνα μου έχει επίσης δείξει πολλές φωτογραφίες της από την Ακρόπολη κατά τη διάρκεια της έρευνας και έχουμε συζητήσει επανειλημμένα σχετικά με το μνημείο – και ότι αυτό συμβολίζει για την ίδια. Η Τζωρτζίνα έχει αλβανική καταγωγή και ζει στην περιοχή της Νέας Ιωνίας με την χαμηλού εισοδήματος οικογένεια της, και είναι ένα κορίτσι με εντυπωσιακή ευφράδεια και μια έντονη (και ιδιαίτερη) αίσθηση του χιούμορ. Την ελκύει ιδιαίτερα ο 'αρχαίος ελληνικός πολιτισμός' και το μάθημα ιστορίας είναι το αγαπημένο της στο σχολείο²⁰ - το οποίο σχολείο κατά τ' άλλα δεν της αρέσει και τόσο. Της αρέσει το πάντως το μάθημα της ιστορίας γιατί λένε ιστορίες, και μαθαίνουν, όπως μου είπε, για 'τους τρομερούς Θεούς, και τον Ηρακλή, και τέτοια' τα οποία τα βρίσκει τρομερά ενδιαφέροντα.

ΕΙΚΟΝΑ 4.1. Φωτογραφία της Ακρόπολης από την Τζωρτζίνα

ΕΙΚΟΝΑ 4.2: Φωτογραφία της ελληνικής σημαίας στην Ακρόπολη από την Τζωρτζίνα

Κάποτε συναντηθήκαμε με τη Τζωρτζίνα προκειμένου να κάνουμε ένα μεγάλο περίπατο στην Πλάκα. Ενώ της αρέσει πολύ η περιοχή, είχε προηγουμένως πάει μόνο μια φορά εκεί με τη νονά της, μερικούς μήνες πριν από τον περίπατο μας εκεί. Μου είχε ζητήσει συγκεκριμένα να πάμε

²⁰ Κατά την περίοδο στην οποία αναφέρομαι, η Τζωρτζίνα ήταν στην Τρίτη Δημοτικού, οπότε το μάθημα της ιστορίας ασχολείται κεντρικά με την ελληνική μυθολογία.

και περιηγηθούμε στην Πλάκα, καθώς της άρεσε πολύ η περιοχή και ήθελε να ξαναπάει. Κατά τη διάρκεια του περιπάτου μας καταλήξαμε να συζητάμε πολύ σχετικά με την αρχαία ελληνική μυθολογία. Μου είπε ότι την περίοδο εκείνη στο σχολείο μάθαιναν πολλά για τις ‘πρώτες ιστορίες’ (μου είπε ότι τις λένε ‘μυθολογία’), και ότι όλες αυτές οι ιστορίες συνέβησαν εδώ, και άπλωσε το χέρι της για να δείξει τα ερείπια που βρίσκονταν μπροστά μας εκείνη τη στιγμή. Συζητήσαμε αρκετά και για την Ακρόπολη, για την οποία μου είπε ότι είναι ‘το καλύτερο μέρος’. Όταν την ρώτησα αν έχει πάει ποτέ στην Ακρόπολη, μου απάντησε ότι δεν έχει πάει. Μου εξήγησε ότι η Ακρόπολη είναι πολύ μακριά, και για να φτάσεις εκεί πρέπει να πάρεις έναν πολύ ανηφορικό και εξαντλητικό δρόμο, και πρόσθεσε ακόμα, ότι είναι πολύ ακριβά για να την επισκεφτεί κανείς, οπότε δεν μπορεί να πάει. Αλλά, μου είπε ενώ έβγαζε φωτογραφίες την Ακρόπολη, στην πραγματικότητα δεν χρειάζεται να πάει εκεί, αφού μπορεί να την βλέπει μέσα από την κάμερα της. Χρησιμοποιώντας το ζουμ στο μέγιστο, άρχισε να τραβάει φωτογραφίες: ‘Βλέπεις, είναι σαν να είσαι εκεί!’ Έβγαλε μερικές φωτογραφίες της Ακρόπολης, παλεύοντας, εξαιτίας του μεγάλου ζουμ, να κρατήσει τα στοιχεία που την ενδιέφεραν στο κάδρο της.

Λίγο αργότερα ζούμαρε στην ελληνική σημαία στην κορφή του λόφου και μου ανακοίνωσε ότι θα βγάλει φωτογραφία και τη σημαία. Ήταν πολύ δύσκολο να την φωτογραφίσει, εξαιτίας του μεγάλου ζουμ, αλλά τελικά το κατάφερε (εικόνα 4.2). Την ρώτησα γιατί την φωτογράφησε, και μου είπε ότι το έκανε διότι φυσικά ‘είναι η αυθεντική, η επίσημη σημαία’, και ότι, ‘ποιος ξέρει από πότε είναι εκεί, είναι πολύ σημαντική’. Τα σχόλια της Τζωρτζίνας και η εστίαση της στη σημαία σηματοδοτεί τη συμβολική ομαδοποίηση των δύο – της ελληνικής σημαίας και της Ακρόπολης, τα οποία δύο στοιχεία στην περίπτωση αυτή εμφανίζονται αξιωματικά να συνυπάρχουν. Η κατανόηση των δύο αυτών συμβόλων και αντικειμένων στο ίδιο πλαίσιο

αντανακλά τον εθνικό εθνικιστικό λόγο, την επίσημη ιστορία και την κυρίαρχη ιστορική συνείδηση, κατά τα οποία, τα δύο αυτά σύμβολα συνυπάρχουν αρμονικά και αυταπόδεικτα²¹. Έως ότου έγινε το εργαστήριο, κάποιους μήνες μετά τον περίπατο μας εκεί, η Τζωρτζίνα είχε πάει στην Πλάκα τρεις φορές συνολικά, αλλά ποτέ στην Ακρόπολη. Για τη Τζωρτζίνα, η απόσταση (ή ο αποκλεισμός) από το μνημείο έχει οικονομική (βλέπε και την περίπτωση του Αρντιάν) αλλά και φυσική (βλέπε και την περίπτωση του Μιχάλη) αιτιολόγηση. ‘Το καλύτερο απ’ όλα τα μέρη’, είναι μακριά και είναι ακριβό. Για την Τζωρτζίνα, όπως μου είπε, η ιδέα μιας επίσκεψης στην Ακρόπολη είναι απίθανη. Και παρ’ όλα αυτά επιδιώκει να καλύψει την απόσταση αυτή χρησιμοποιώντας την τεχνολογία που έχει στα χέρια της, τα τεχνικά χαρακτηριστικά της κάμερας της. Χρησιμοποιώντας το ζουμ της κάμερας, προσομοιώνει, όπως λέει, το να βρίσκεται εκεί, γεφυρώνοντας και ξεπερνώντας την φυσική και οικονομική απόσταση που την χωρίζει από το ‘καλύτερο μέρος.’ Στην επόμενη, συμπερασματική ενότητα, θα μελετήσουμε μια ακόμα τεχνική που χρησιμοποίησε η Τζωρτζίνα για να έρθει πιο κοντά στο μνημείο, ως αναλυτικό παράδειγμα για τις ενσώματες και πολιτικές πτυχές της παιδικής φωτογραφίας.

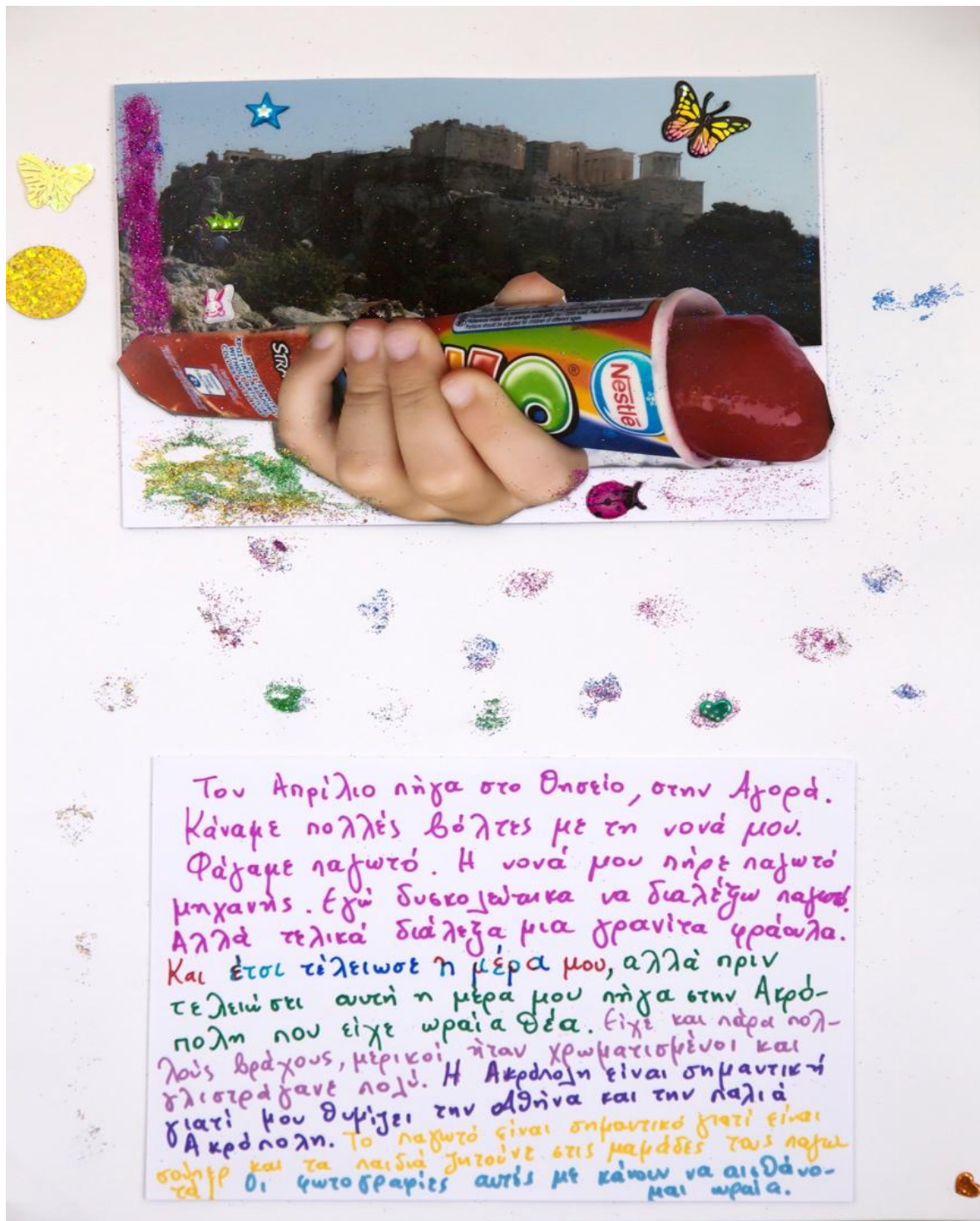
Φωτογραφία και αφή: Αγγίζοντας το μνημείο

Η Τζωρτζίνα επέλεξε να φέρει στο εργαστήριο πέντε φωτογραφίες της Ακρόπολης, ανάμεσα στις δέκα φωτογραφίες από πράγματα που της είναι σημαντικά. Την μέρα του εργαστηρίου ήταν πολύ καλοδιάθετη, σε μια πολύ κοινωνική και παιχνιδιάρικη διάθεση. Τα παιδιά, τα οποία συναντιόταν για πρώτη φορά την ημέρα εκείνη, για ένα μεγάλο μέρος του εργαστηρίου ήταν καθισμένα και δούλευαν σε τρία διαφορετικά τραπέζια. Η Τζωρτζίνα καθόταν στο ίδιο τραπέζι

²¹ Βλέπε σχετικά και: Yalouri 2001, ο.π., Hamilakis 2007 ο.π., Michael Herzfeld, *A Place in History: Social and Monumental Time in a Cretan Town* (Princeton: Princeton University Press, 1991).

με τη Λίνα και οι δύο τους άρχισαν να συζητούν και να παίζουν μαζί από την αρχή της ημέρας. Η Λίνα είχε φέρει μαζί της τις δύο φωτογραφίες της Ακρόπολης που είχε τραβήξει από το μπαλκόνι της (εικόνες 3.1 και 3.2). Ενώ παρουσίαζαν τις φωτογραφίες τους διαδοχικά, και τα δύο κορίτσια μίλησαν εκτεταμένα για το πόσο τους αρέσει η Ακρόπολη και το πόσο σημαντική είναι, γενικά, και για την κάθε μια τους προσωπικά, σε διαλόγους οι οποίοι συχνά έδιναν την εντύπωση παιχνιδιάρικου ανταγωνισμού. Η Λίνα μιλούσε για την Ακρόπολη ως κάτι ιδιαίτερα έγγειές, κάτι που βλέπει κάθε μέρα, από το σπίτι της, το ιδιαίτερο, οικείο περιβάλλον της – χωρίς να χρειαστεί για παράδειγμα να βγει για βόλτα για τον σκοπό αυτό, όπως θα ήταν η περίπτωση για τα υπόλοιπα παιδιά στο τραπέζι. Η εγγύτητά αυτή σχολιάστηκε στο τραπέζι, όπως όταν για παράδειγμα ένα άλλο κορίτσι, η Μαίρη ρώτησε αν η κουπαστή που φαίνεται στη φωτογραφία είναι από το μπαλκόνι του σπιτιού της – στην οποία ερώτηση η Λίνα απάντησε θετικά και με υπερηφάνεια. Παράλληλα η Τζωρτζίνα, η οποία είχε φέρει μαζί της ένα μεγάλο αριθμό φωτογραφιών της Ακρόπολης, μιλούσε εκτεταμένα για το πόσο σημαντικό είναι το μνημείο για αυτήν και για το πόσο απολαμβάνει το να περπατάει στην γύρω περιοχή.

Αργότερα κατά τη διάρκεια του εργαστηρίου, ενώ τα παιδιά διάλεξαν μία από τις εικόνες τους η κάθε μια για να φτιάξουν τη φωτο-ιστορία τους, η Τζωρτζίνα με προσέγγισε για να με ρωτήσει εάν θα μπορούσε να συνδυάσει δύο φωτογραφίες στην φωτο-ιστορία της. Είχα ήδη αναφέρει στα παιδιά στην αρχή του εργαστηρίου ότι μπορούν να κάνουν ότι θέλουν με την φωτο-ιστορία τους και ότι δεν υπάρχουν κανόνες που πρέπει να ακολουθήσουν, οπότε της είπα ότι μπορεί – και με την ευκαιρία επισήμανα ξανά στα υπόλοιπα παιδιά ότι μπορούν να κάνουν ότι θέλουν, όπως για παράδειγμα και συνδυασμούς ή κολλάζ. Η Τζωρτζίνα μου περιέγραψε την ιδέα της: ήθελε να συνδυάσει μια εικόνα της Ακρόπολης με την εικόνα από ένα παγωτό γρανίτα που είχε φάει σε μια από τις βόλτες της στην Πλάκα. Αφού πειραματίστηκε με κόλλες και ψαλίδι, έφτιαξε το κολλάζ που φαίνεται στην εικόνα 5.

ΕΙΚΟΝΑ 5: Φωτο-ιστορία της Τζωρτζίνας.

Ενώ στο κείμενο που συνοδεύει την εικόνα της αναφέρει ότι πήγε στην Ακρόπολη, η Τζωρτζίνα μου εξήγησε ότι βασικά πήγε στον βράχο απέναντι από την Ακρόπολη, από όπου και έβγαλε τη φωτογραφία που χρησιμοποίησε στο κολάζ της. Σε αντιστοιχία με το πως χρησιμοποίησε το

ζουμ σε προηγούμενες φωτογραφίες της (όπως για παράδειγμα στις εικόνες 4.1 και 4.2) προκειμένου να μειώσει την απόσταση και να δημιουργήσει εγγύτητα - να πλησιάσει το μνημείο, στο κολάζ που δημιούργησε καταργεί αυτή την απόσταση συγχωνεύοντας την δική της αισθητηριακή εμπειρία με την εικόνα της απόμακρης Ακρόπολης. Βάζει το χέρι της πάνω στην Ακρόπολη, αγγίζει την Ακρόπολη. Συγχωνεύοντας την απολαυστική προσωπική της εμπειρία με τη μακρινή και απρόσιτη Ακρόπολη, εμπλέκει το ιδιωτικό με το δημόσιο, το βίωμα με την ιστορία, το εφήμερο με το μνημειώδες, σε μία μεταφορική χειρονομία.

Η χειρονομία αυτή μπορεί να θεωρηθεί πολιτικά φορτισμένη. Είναι εξίσου μια χειρονομία ιδιοποίησης του δημόσιου χώρου, αυτού το οποίο είναι απόμακρο και από το οποίο η Τζωρτζίνα είναι αποκλεισμένη, όπως και μια χειρονομία ιδιοποίησης της ιστορίας. Η προσωπική της ανάμνηση από έναν ευχάριστο περίπατο στην Πλάκα και η απόλαυση μιας γρανίτας, συγχωνεύεται με αυτά που διδάσκεται ως *σημαντική* ιστορία χιλιετιών. Επιπλέον, η συμβολική αυτή χειρονομία συμβαίνει μέσα στο διαλογικό πλαίσιο της αλληλεπίδρασης της με τη Λίνα. Η αλληλεπίδραση των δύο κοριτσιών δεν είναι μόνο λεκτική αλλά ο *διάλογος* συμβαίνει και μέσω της φωτογραφίας και της χρήσης της φωτογραφίας που κάνουν η Λίνα και η Τζωρτζίνα.

Κεντρικός στόχος της παρουσίασης και ανάλυσης των φωτογραφιών των συνομιλητριών μου στο κείμενο αυτό ήταν το να επισημάνω πολιτικές πτυχές της παιδικής ηλικίας όπως και το να αναδείξω το πώς τέτοιες πτυχές ενδέχεται να βρίσκονται πέρα από αυτό που μπορεί να λεχθεί. Η συμβολική χειρονομία της Τζωρτζίνας αναδεικνύει περαιτέρω ενσώματες πτυχές της φωτογραφίας. Μια τέτοια θεώρηση της φωτογραφίας, κινείται και πέρα από απλοϊκές θεωρήσεις της καταγραφής και της αναπαράστασης και γίνεται ένας ενσώματος και πολύ-

αισθητηριακός τρόπος σύνδεσης με τον κόσμο²². Το ίδιο μπορεί να ειπωθεί για όλες τις εικόνες των παιδιών της Ακρόπολης, αν και με διαφορετικούς τρόπους φυσικά. Είτε ως εκφράσεις της αντιλαμβανόμενης απόστασης από το μνημείο (εικόνες 1, 2), ως εκφράσεις της εγγύτητας σε αυτό (εικόνες 3.1, 3.2) ή ως προσπάθειες του να καλύψουν την απόσταση που χωρίζει την φωτογράφο από το μνημείο (εικόνες 4.1, 4.2), οι φωτογραφίες των παιδιών που παρουσίασα και συζήτησα σε αυτό το κεφάλαιο δεν καταγράφουν απλά το εν λόγω μνημείο, αλλά επίσης μιλάνε και για τη σχέση και τη θέση των φωτογράφων σχετικά με αυτό.

Επεδίωξα να δείξω πως οι φωτογραφίες της Ακρόπολης από τους συνομιλητές μου δεν αποτελούν μόνο οπτικά αρχεία του μνημείου, ούτε μόνο οπτικά τεκμήρια της κεντρικότητας του κυρίαρχου εθνικού και ιστορικού λόγου και των συμβόλων του, αλλά πώς επιπλέον εμπεριέχουν και ενσώματες τοποθετήσεις απέναντι σε αυτά. Μια τέτοια θεώρηση βρίσκεται απέναντι σε απλοϊκές θεωρήσεις της έννοιας της αναπαράστασης και της πολιτισμικής κυριαρχίας και αφομοί, όπως επίσης αντιτίθεται σε απλοϊκές αναγνώσεις της πολιτιστικής παραγωγής των παιδιών από τον κυρίαρχο λόγο για την παιδική ηλικία, ο οποίος συνήθως στερεί από την παραγωγή αυτή την δυναμική κοινωνική περιπλοκότητά της και συνακόλουθα την δυνάμει πολιτική και επιστημολογική σημασία

²² Βλέπε σχετικά και Taussig 1993, Pink 2011.

Βιβλιογραφία

Banks, Marcus. 2001. *Visual Methods in Social Research*. London: SAGE.

Banks, Marcus. and Howard Morphy, eds. 1999. *Rethinking Visual Anthropology*. New Haven and London: Yale University Press.

Bartos, Ann E. 2012. "Children Caring for Their Worlds : The Politics of Care and Childhood." *Political Geography* 31(3): 157–166.

Billig, Michael. 1995. *Banal Nationalism*. London: Sage.

Clark, Alison and Barry Percy-Smith. 2006. "Beyond Consultation : Participatory Practices in Everyday Spaces." *Children Youth and Environment* 16(2): 1–9.

Clark, Cindy Dell. 1999. "The Autodriven Interview: A Photographic Viewfinder into Children's Experience." *Visual Sociology* 14(1): 39–50.

Dicks, Bella, Bambo Soyinka and Amanda Coffey. 2006. "Multimodal Ethnography." *Qualitative Research* 6(1): 77–96.[doi/10.1177/1468794106058876](https://doi.org/10.1177/1468794106058876).

Hamilakis, Yannis. 2009. 'Μνημειοποίηση του τόπου: αρχαιολόγοι, φωτογράφοι, και η Αθηναϊκή Ακρόπολη από το 18ο αιώνα μέχρι σήμερα' [Monumentalization of Place: Archeologists, photographers and the Athenian Acropolis from 18th century to present

day.]. In *Μετασχηματισμοί του χώρου* [Transformations of Space] edited by Manos Spyridakis, 373–96. Athens: Nisos

Hamilakis, Yannis. 2007. *The Nation and its Ruins: Antiquity, Archaeology, and National Imagination in Greece*, Oxford: Oxford University Press.

Hamilakis, Yannis and Fotis Ifantidis. 2015. “The photographic and the archaeological: The ‘Other Acropolis’.” In *Camera Graeca: Photographs, Narratives, Materialities* edited by Philip Carabott, Yannis Hamilakis and Eleni Papargyriou, 133-157. New York, Routledge

Herzfeld, Michael. 1991. *A Place in History: Social and Monumental Time in a Cretan Town*. Princeton: Princeton University Press.

Kalantzis, Konstantinos. 2019. *Tradition in the frame: Photography, Power and Imagination in Sfakia, Crete*. Indiana: Indiana University Press.

Kallio, Kirsi Pauliina, and Jouni Häkli. 2011. “Tracing children’ s politics.” *Political Geography*, 30(2): 99–109. <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2011.01.006>

Kallio, Kirsi Pauliina, and Jouni Häkli. 2013. “Children and Young People’s Politics in Everyday Life.” *Space and Polity* 17 (1): 1–16.

<https://doi.org/10.1080/13562576.2013.780710>

MacDougall, David. 2006. *The Corporeal Image: Film, Ethnography and the Senses*.

Princeton: Princeton University Press.

Mitchell, Lisa M. 2006. "Child -Centered?: Thinking Critically About Children's Drawings as a Visual Research Method." *Visual Anthropology Review* 22(1): 60–73.

Moss, Dorothy. 2013. "The Form of Children's Political Engagement in Everyday Life."

Children & Society 27(1): 24–34. [http://doi.wiley.com/10.1111/j.1099-](http://doi.wiley.com/10.1111/j.1099-0860.2011.00373.x)

0860.2011.00373.x, accessed June 24, 2014.

Nolas, Sevasti Melissa. 2015. "Children's Participation, Childhood Publics and Social Change: A Review." *Children and Society* 29(2): 157–167. DOI: [10.1111/chso.12108](https://doi.org/10.1111/chso.12108)

Nolas, Sevasti-Melissa, Christos Varvantakis and Vinnarasan Aruldoss. 2016.

"(Im)possible Conversations? Activism, Childhood and Everyday Life." *Journal of Social and Political Psychology* 4(1): 252–265. DOI: <https://doi.org/10.5964/jspp.v4i1.536>

Nolas, S-M., Varvantakis, C. & Aruldoss, V. (2017a) 'Talking politics in everyday family life', *Contemporary Social Science*, 12(1). DOI: 10.1080/21582041.2017.1330965

Nolas, S-M., Varvantakis, C. and Aruldoss, V. (2017b) 'Children of the financial crisis', *Discover Society* 44, May 12, 2017. <http://discoversociety.org/2017/05/02/children-of-the-financial-crisis/>

Nolas, S-M., Aruldoss, V. and Varvantakis, C. (2019) "Learning to Listen: Exploring the idioms of childhood publics" *Sociological Research Online*, 24(3)
<https://doi.org/10.1177/1360780418811972>

Pink, Sarah. 2011. "Multimodality, multisensoriality and ethnographic knowing: social semiotics and the phenomenology of perception." *Qualitative Research*, 11(3), 261–276.

Pinney, Christopher. 2004. *Photos of the Gods: The Printed Image and Political Struggle in India*. London: Reaktion Books.

Pechtelidis, I. 2015. *Κοινωνιολογία της παιδικής ηλικίας*. (The Sociology of Childhood)
Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Available at:
<http://hdl.handle.net/11419/4744>

Plantzos, Dimitris. 2012. Η Ακρόπολη μετά. (The Acropolis afterwards). Paper presented at 'The biography of the Acropolis', STG, Athens. Paper accessed at
https://www.academia.edu/5022367/%CE%91%CE%BA%CF%81%CF%8C%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%B7_%CE%BC%CE%B5%CF%84%CE%AC [Greek]

Pugh, Allison, J. 2014. "The theoretical costs of ignoring childhood: rethinking independence, insecurity, and inequality." *Theory and Society*, 43(1): 71–89

Sayer, Andrew. 2011. *Why things matter to people: Social science, values and ethical life*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Schwartz, Dona. 1989 . "Visual Ethnography: Using Photography in Qualitative Research." *Qualitative Sociology* 12(2): 119–154. <https://doi.org/10.1007/BF00988995>

Taussig, Michael. 1993. *Mimesis and Alterity: A Particular History of the Senses*. New York: Routledge

Varvantakis, Christos. (2018) 'Like the palm of my hand: Children and Public Space in Central Athens'. *LivingMaps Review* 4: 1-12.

Varvantakis, Christos. 2016. 'In line: A photo essay on entering a school in Bangalore'. In *Exploring Alterity in a Globalized World*, edited by Christoph Wulf, 263-276. New York and London: Routledge

Varvantakis, Christos, Sevasti-Melissa Nolas and Vinnarasan Aruldoss
(2019) Photography, politics and childhood: exploring children's multimodal relations with the public sphere, *Visual Studies*, 34:3, 266
280, DOI: [10.1080/1472586X.2019.1691049](https://doi.org/10.1080/1472586X.2019.1691049)

Varvantakis, C., Dragonas, T., Askouni, N. and Nolas, S-M. (2018) 'Grounding childhood (trans)national identities in everyday life', *Children & Society*, 33(1): 68-81.
<https://doi.org/10.1111/chso.12299>

Yalouri, Eleana. 2001. *Acropolis: Global fame, Local claim*. Oxford: Berg